

САЦЫЯЛЬНАЕ ЗНАЧЭННЕ ПРАВЯДЗЕННЯ НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ РАСІЙСКОЙ СУДОВАЙ РЭФОРМЫ АД 20 ЛІСТАПАДА 1864 г.

І.Г. Гушчынскі, БДП (Мінск)

Адной з галоўных умоў для пераходу ад феадальнага да буржуазнага грамадства з'яўляецца разбурэнне саслоўных перагародак, а гэта сама рознасці ў праваздольнасці розных сацыяльных груп. Судовыя ўстановы Расійскай імперыі дарэформеннага ўзору насілі ярка выражаны саслоўны характар. Акрамя таго, прадстаўнікі розных саслоўяў мелі розныя правы, як у плане доступу да ўдзелу ў ажыццяўленні правасуддзя, так і ў выпадках прыцягнення да суда ў якасці абвінавачанага. Гэта было адной з галоўных перашкод на шляху развіцця капіталізму ў краіне, што ў пэўнай ступені ўсведамлялі і ва ўрадавых колах імперыі. Так, налярэдадні судовай рэформы 1864 г. (на тэрыторыі Беларусі яна была ўведзена ў 1872–1883 гг.) Аб'яднанымі дэпартаментамі законаў і грамадзянскіх спраў Дзяржаўнага савета аб пераўтварэнні судовай часткі ў Расіі адзначалася, што акрамя існавання адмысловых саслоўных судовых і правятовых судах прадстаўнікі сялянства дапускаліся да ўдзелу толькі ў справах іх саслоўя, у грамадзянскіх палатах прадстаўнікі некаторых сацыяльных катэгорый удзельнічалі ў вырашэнні ўсіх спраў без выняцця, а ад іншых не было зусім прадстаўніцтва. І рабілася выснова, што такая рознастайнасць праваздольнасці ў судовай сферы для прадстаўнікоў розных саслоўяў была ўсталявана папярэднімі грамадскімі стасункамі, але з часам страчвала ўсялякае значэнне і становілася несумяшчальнай з новымі ўмовамі жыцця краіны [1, с. 15].

Бессаслоўнасць судоў, хаця і з пэўнымі адступленнямі ад гэтага прынцыпу, была абвешчана ў арт. 2 «Учреждения судебных установлений». Безумоўна, разам з Маніфестам 19 лютага 1861 г. гэта было важнейшым чыннікам буржуазнай трансфармацыі расійскага грамадства. Бясспрэчна, перажыткі саслоўнасці мелі месца ў судовых статутах. Згодна з арт. 945 «Устава уголовного судопроизводства», прыговоры судоў, якія ўвайшлі ў законную сілу і прадугледжвалі пазбаўленне прадстаўнікоў дваранства, святароў, чыноўнікаў і асоб, маючых ордэны і іншыя ўзнагароды, якія здымаліся толькі з найвышэйшага дазволу, пазбаўленне ўсіх правоў стану ці ўсіх абавязкаў правоў і пераваг, павінны былі зацвярджацца імператарам. А ў адпаведнасць з арт. 1021 і 1022 дадзенага заканадаўчага акта святары маглі быць зарычаны толькі ў выключных выпадках і ўтрымлівацца асобна ад астатніх арыштантаў. Згодна з арт. 5 «Устава о наказаниях, налагаемых мировыми судьями», святары, асуджаныя на пэўны тэрмін пазбаўлення волі, накіроўваліся да епархіяльнага начальства, якое і вырашала пытанне аб іх заключэнні. А арт. 1225 «Устава гражданского судопроизводства» ўвогуле вызваліла іх ад затрымання па адпаведнай катэгорыі судовых спраў. Арт. 8 «Устава о наказаниях, налагаемых мировыми судьями» дала ім права асобам, не здольным выплаціць грашовае спаганне, якія не належалі да сялянскага ці мяшчанскага саслоўяў, адмовіцца ад накіравання на грамадскія работы. У такім выпадку міравы суддзя вымушаны быў прыгаварваць іх да непрацяглага арышту. Следствам такой з'явы, як кругавая парука, сталі ў судовых статутах пэўныя элементы дыскрымінацыі для сялян. Так, згодна з арт. 114 і арт. 483 «Устава гражданского судопроизводства», саўдзельнікі ў справе маглі быць прызнанымі пачаўшымі ў выніку прызнання аднаго з іх толькі ў выпадку, калі тыя былі звязаны кругавой парукай. Для вайскоўцаў існавалі адпаведныя вайсковыя суды, але па грамадзянскіх справах яны маглі прыцягвацца і да судоў агульнай падсуднасці. Аднак тут адмыслова для іх існавала выключэнне: генералы, штаб і обер-афіцэры маглі быць падвергнуты асабістаму затрыманню толькі пры ўдзеле непасрэднага ці бліжэйшага мясцовага вайсковага начальства (арт. 1243 «Устава гражданского судопроизводства»). Элементы саслоўнасці прасочваліся і ў некаторых іншых заканадаўчых актах, якія датычылі судовай сферы. Так, цыркуляр Міністэрства юстыцыі ад 8 кастрычніка 1869 г. прадпісваў прадстаўнікам пракурорскага нагляду прыняць належныя меры, каб месцы і асобы (фактычна, судовыя ўстановы), па распараджэнні якіх арыштанты з прывілеяваных саслоўяў накіроўваліся для ўтрымання ў турму, адразу дастаўлялі турэмным начальнікам усё неабходнае ў іх звесткі аб маемасным становішчы такіх арыштантаў [4, арк. 103]. Акрамя таго, прыкметай саслоўнасці з'яўляўся і стварэнне адмыслова для спраў па дзяржаўных злчынах інстытут саслоўных прадстаўнікоў.

Менавіта на гэтых акалічнасцях, маючы мэтай раскрыць класава несправядлівае сацыяльнае ўладкаванне тагачаснага грамадства і ўвогуле выявіць хібы і недахопы царскага рэжыму, завастрала ўвагу гістарыяграфія савецкага перыяду – Б.В. Віленскі, М.Н. Пакроўскі, М.М. Гернэт і інш., – часам ад-

соўваючы на другі план саму прагрэсіўную сутнасць абвяшчэння прынцыпу бессаслоўнасці судоў, а таксама роўнасці ўсіх перад судом і законам. Аднак аналіз вышэйадзначаных элементаў саслоўнай нераўнапраўнасці паказвае, што яны былі менавіта выключэннямі з агульных правілаў, не мелі ключавага значэння для грамадскага развіцця і былі абумоўлены роляй рэлігіі (а значыць, і святароў) ў грамадстве, асабліва сям'ямі заканадаўства аб сялянах і некаторымі іншымі фактарамі. Акрамя таго, было б няправільна тлумачыць фарміраванне корпуса суддзяў у падаўляючай большасці з прадстаўнікоў дваранскага саслоўя адпаведнай мэтанакіраванай палітыкай царскага ўрада. Дваранства на этапе капіталізму заставалася вышэйшым саслоўем не толькі па сваім афіцыйным статусе ў структуры расійскага грамадства, але і ў сувязі з больш высокімі яго якаснымі рысамі. Яно па-ранейшаму мела больш высокі адукацыйны ўзровень, што вызначыла захаванне за ім важнейшай ролі ў дзейнасці дзяржаўных органаў кіравання і мясцовай адміністрацыі [2, с. 12]. Нягледзячы на правядзенне шэрагу буржуазных рэформ, расійскае грамадства ў 2-й палове XIX ст. па фармальнай прыкмеце працягвала насіць саслоўны характар, што аб'ектыўна не магло не напасці пэўны адбітак і на дзейнасць судовых устаноў. Па словах аднаго з аўтараў судовых статутаў 1864 г. А.М. Ункоўскага, судовыя ўстановы не з'яўляліся чымсьці знешнім ад свету, іх роля абумоўлівалася агульным станам усяроддзя, у якім яны дзейнічалі, а значыць, асобныя пастанаўленні аб судаводстве і судаўладкаванні маглі быць рэалізаваны і атрымаць справядлівае значэнне толькі настолькі, наколькі яны адпавядалі агульнаму ладу народнага жыцця [цыт. па 5, с. 106]. Мы бачым, што, безумоўна, пераформаванні судовай сістэмы былі ўласцівы некаторыя феадальна-саслоўныя перахыткі, аднак яны з'яўляліся непазбежным следствам грамадскага ўзростававання краіны таго часу.

Вялікае сацыяльнае значэнне мела ўвядзенне міравых судоў, перад якімі прадстаўнікі розных саслоўяў былі роўныя. Так, у 1896 г. старшыня Віленскай судовай палаты ўсправаздачы аб іх дзейнасці ў Мінскай губерні, накіраванай у Камісію для прагляду законапалажэнняў па судовай частцы пры Міністэрстве юстыцыі адзначаў, што сялянскае насельніцтва адносіцца да міравых суддзяў з вялікім даверам, знаходзячы ў іх абарону сваіх правоў, якія яшчэ не так далека папіраліся іншымі класамі [6, арк. 17 адв.]. Немалаважна, што гэкі не абкладаліся пошлінай. Гэта значна павялічвала даступнасць гэтых судоў для шырокіх мас насельніцтва. Міравыя суды адыгралі выключна важную ролю ў павышэнні даверу народа да расійскага суда, які да рэформы быў, па трапным выразе вядомага публіцыста і філосафа другой паловы XIX ст. А.С. Хамякова, поўны «няпраўдай чорнай» [цыт. па 3, с. 43]. Сучаснікі адзначалі ўражанасць людзей, а часам нават і раздражненне, з якім выслушвалі прыгаворы міравых судоў гаспадары, якія прагналі ад сябе служачых, не выдаўшы ім заробку за паўгады працы толькі з-за таго, што яны ім не спадабаліся; мужы, якія не мелі ўяўлення, што нельга збіваць да паўсмерці сваіх жонак, і г. д. Ва ўсіх падобных выпадках былі патрэбны вялікія намаганні, каб людзі ўсіх званняў і станаў зразумелі, што ні «пакравіцельства,

аказанае іспраўніку», ні «сяброўскія папойкі з засядацелем паліцэйскага ўпраўлення» не могуць перашкодзіць прыговору быць прыведзеным у выкананне [3, с. 59–60]. Вельмі важным для масавай ломкі адзначаных вышэй стэрэатыпаў было тое, што пасяджэнні міравых судоў былі адкрытымі.

Акрамя таго, удасканаленне судовай сістэмы ў апошняй трэці XIX ст. стала важным фактарам, які станоўча паўплываў на працэс складвання на беларускіх землях умоў фарміравання грамадзянскай супольнасці, да якіх можна аднесці: фарміраванне ў сацыяльнай прасторы сістэмы свабодных ад прамога дзяржаўнага ўмяшальніцтва абласцей, неабходных для самаразвіцця інстытутаў і структур грамадзянскай супольнасці; развіццё прыватнай ініцыятывы і грамадзянскай самадзейнасці; з'яўленне эканамічна свабоднага і надзеленага пэўным комплексам правоў і свабод грамадзяніна ўласнага, усведамляючага сябе самастойным і індывідуальным членам грамадства; пэўныя змены ідэалагічных устаноў і менталітэту. Такім чынам, відавочна, што складванне ўказаных умоў было б проста немагчымым у грамадстве, дзе адсутнічаў інстытут адвакатуры, судовая ўлада была п'ўнасцю падпарадкавана адміністрацыйнай і ў цэлым не адпавядала задачам абароны асабістых, а таксама эканамічных правоў грамадзян. Відавочна, судовая сістэма Беларусі гэтага перыяду, як і любога другога грамадства ва ўсе часы, была важнай часткай дзяржаўнага механізму, акаваліраваным пэўны ўплыў на грамадска-палітычнае і эканамічнае жыццё краі, а з іншага боку – на яе развіцці знайшлі свой адбітак тыя гістарычныя тэндэнцыі, якія мелі месца ў гэты час.

Такім чынам, бессаслоўны характар судовых устаноў, уведзеных па рэформе ад 20 лістапада 1864 г., а таксама уключае ў сябе роўнасці розных сацыяльных груп насельніцтва перад судом і законам, мела выключна важнае значэнне для развіцця капіталістычных сацыяльна-эканамічных адносін у краі, а таксама спрыяла складванню умоў фарміравання грамадзянскай супольнасці.

Літаратура

1. Журнал Соединенных департаментов законов и гражданских дел Государственного совета в преобразовании судебной части в России. – [СПб.?, [1863–1864?]. – № 1. – 370 с.
2. Жытко, А. П. Перадзвіжы ў сацыяльна-эканамічным жыцці Беларусі перыяду капіталізму. 1864–1914 : аўтарэф. дыс. ... д-ра гіст. навук : 07.00.02 / А.П. Жытко ; Белгосундзярж. пед. ун-т ім. М. Танка. – Мінск: БДПУ 2003. – 40 с.
3. История современной России / под ред. В.А. Поссе. – СПб.: Жизнь для всех, 2012. – 191 [2] с.
4. НГ. 5. – Фонд 206. – Воп. 2. – Спр. 2. – Циркуляры Министерства юстиции и Минского окружного суда по вопросам делопроизводства 1869 г. Покровский, М.Н. Русская история с древнейших времен: в 4 т. / М.Н. Покровский; Ин-т истории коммунистической академии. – [М.?]: Гос. социально-экономич. изд-во, 1932–1934. – Т. 4. – 448 с.
6. РДГА. – Фонд 1405. – Воп. 515. – Спр. 250. – Отчет старшего председателя Виленской судебной палаты по обозрению делопроизводства мировых судебных установлений Минской губернии 1896 г.